

DOI 10.51558/2490-3647.2025.10.1.385

UDK 321.7(497.11)
323.2(497.11)

Primljeno: 25. 09. 2024.

Pregledni rad
Review paper

Muedib Šahinović

AUTOKRATSKA DIJALEKTIKA: MITOLOŠKA REKONFIGURACIJA VOŽDA I URUŠAVANJE DEMOKRATIJE U REPUBLICI SRBIJI

Rad predstavlja socio-politološku analizu kompleksnog procesa demokratizacije u Republici Srbiji koji je imao svoje uspone i padove krajem XX i početkom XXI vijeka. Analizirajući neke od propusta demokratskih aktera, koji su omogućili neočekivano brz povratak autokratskih snaga na političku scenu Srbije, bilo je potrebno dekonstruirati specifičnu ulogu *vožda* koji ima mitološke atribucije i objedinjuje u svojoj ličnosti neograničenu vladarsku moć. Analiza autoritarnih elemenata vlasti uključuje i studiju slučaja zavisnog pravosuđa (fokus je na tužilaštvu) koje je pod potpunom kontrolom vladajuće političke strukture i fungira kao alat u rukama *vožda*. Tokom istraživanja su korištene kvalitativne metode uz analizu nekoliko ključnih indikatora koji ukazuju na sistematično urušavanje demokratije, suspenziju ljudskih prava i ograničavanje sloboda. Rezultati istraživanja potvrđuju da je u Republici Srbiji uspostavljen specifičan model formalne demokratije i suštinske autokratije koji egzistira unutar jedinstvenog političkog sistema i koji se održava već više od jedne decenije.

Ključne riječi: demokratizacija; Republika Srbija; autokratija; srpska mitologija; vožd; medijatizacija; pravosuđe

UVOD

U namjeri da se trenutno stanje u nekoj državi, a posredno i stanje njenog društva, analizira, istraži i opservira, neophodno je obuhvatiti i razumjeti širi kontekst historijskih, socioloških, antropoloških i politoloških aspekata, uticaja i procesa koji su u svojoj sinergiji i dijahronijskom razvoju kreirali specifičan društveni karakter (socijalne idiome) i politički sadržaj kojim se državni i društveni prostor ispunjava. Srbija je država sa specifičnim geostrateškim položajem, značajnim uticajem i različitim ulogama koje je imala u regionu. Za Daniela Serwera (2016) Srbija je centar gravitacije Balkana te kao takva treba biti podvrgnuta objektivnim i kritičkim analizama. Cilj ovog istraživanja je otkriti najvažnije uzroke nestabilnosti demokratskog sistema u Srbiji od 2000-te godine kao i značajnog pada demokratije nakon 2012. godine, te osvijetliti pojavu i razvoj liderskog fenomena *vožda* koji svoju političku moć komunicira kroz mitološke i etnonacionalne naracije. U tako formatiranom društvenom ambijentu *voždu* se formalnim demokratskim procedurama legitimira politička pozicija sa koje on potčinjava državne institucije, kontroliše ih i sistematski urušava.

Kako bismo postigli cilj istraživanja, potrebno je odgovoriti na tri istraživačka pitanja.

1. Zašto se uspostavljeni demokratski sistem 2000. godine relativno brzo urušio otvarajući prostor za manipulativne oblike autoritarnog vladanja u srbijanskom društvu?
2. Na kojim temeljima je izvršena mitološka rekonfiguracija *vožda*?
3. Kako je politički lider – *vožd* – instrumentalizirao pravosuđe u Republici Srbiji (posebno tužilaštvo) iskoristivši ga kao institucionalnu zaštitu i sistemsku podršku u procesu autokratizacije?

Pored ovih pitanja tokom istraživanja ćemo provjeriti hipotezu o održivosti Srbije kao moderne i demokratske države uz mitološke i etnonacionalističke agende koje podrazumijevaju autokratsku ličnost – vođu, spremnog na mimikrijsko laviranje nad demokratijom. Tokom istraživanja su korištene kvalitativne metode analize sadržaja i komparacije.

SRBIJA – KRATAK HISTORIJSKI PREGLED

Začeci državnosti Srbije sežu u rani srednji vijek. No, za naše istraživanje značajniji je period od sredine XVIII vijeka kada se intenzivnije konstruira i oblikuje

samosvijest o posebnosti srpskog etnosa kojeg objedinjuje isti jezik. Srbi su vijekove proveli pod vlašću velikih sila – Osmanskog, a kasnije i Austro-Ugarskog carstva – održavajući živom ideju o vlastitoj samostalnoj državi ili barem autonomnoj teritorijalnoj jedinici. Bez obzira na historijske okolnosti, Srbi nikada nisu prestali da gaje ideje o svesrpskom etnonacionalnom teritoriju koji im na temelju samodefiniranog, arbitrarnog *historijskog prava* pripada. Na tim temeljima nastajala je i literatura o njihovom jedinstvenom etničkom biću. Dositej Obradović je bio prvi srpski prosvjetitelj koji je na Balkanu proširio Adelungovu tezu o lingvističkom jedinstvu Južnih Slavena.¹ Krajem XVIII i u prvoj deceniji XIX vijeka stiču se uslovi za realizaciju srpskog nacionalnog programa koji se temelji na tezi da su svi Južni Slaveni osim Slovenca i Bugara – Srbi (Bećirović 2012). Tokom Prvog srpskog ustanka (1804-1813) javljaju se i kartografi koji iscrtavaju etničke granice planirane srpske države. Jedna od tih karata *srpskih zemalja* iz 1806. godine obuhvatala je Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju i Dubrovnik (Antić 2007). U historiji srpske političke misli sve do sredine XIX vijeka dominiralo je stanovište da moderna nacionalna srpska država treba biti obnovljena na tradicijama stare srpske srednjovjekovne države. Kneževina Srbija se u potpunosti oslobađa od osmanskog vojnog i upravnog prisustva 1867. godine, kada je izdejstvovano povlačenje osmanske vojske iz garnizona na njenoj teritoriji. Nedugo zatim, odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine, Kneževina Srbija dobija nezavisnost dok kraljevina postaje za vrijeme vladavine Milana Obrenovića 1882. godine. Iz Prvog svjetskog rata (1914-1918) Srbija izlazi se teritorijama proširenim na Srem, Banat, Bačku i Baranju kao i Crnu Goru te tako proširena krajem 1918. godine ulazi u sastav nove države – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koja je kasnije preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju.

“Srbija je imala jaču poziciju u pregovorima oko Jugoslavije, uglavnom zahvaljujući svojoj reputaciji jedne od pobjednica u Balkanskim ratovima (1912-1913.), zatim kao država na strani Antante tokom prvog svjetskog rata (u kojoj su Srbi pretrpjeli ogromne žrtve), i konačno kao sposobna organizovana vojna sila koja blokira pretenzije susjednih zemalja na jugoslavenski teritorij (prvenstveno pretenzije Italije na Dalmaciju).“ (Pesić 1996: 5)

Tokom Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji vlast preuzimaju komunisti na čelu sa Josipom Brozom Titom, te iz rata država izlazi kao Federativna Narodna Republika Jugoslavija koja je 1963. godine preimenovana u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju. Krajem osamdesetih godina XX vijeka počinju jačati na-

1 Lingvista Johan Adelung je 1782. godine pišući o historiji kulture prvi u upotrebu uveo termin Južni Sloveni.

cionalističke tenzije i politički sukobi, da bi devedesetih godina, disolucijom SFR Jugoslavije, prerasli u krvave ratove između njenih federalnih jedinica. U federalnoj državnoj zajednici od šest republika (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Srbija i Crna Gora) ostale su još samo Crna Gora i Srbija pod nazivom Savezna Republika Jugoslavija. Na referendumu u maju 2006. Godine građani Crne Gore su se izjasnili za samostalnost pa je time okončan i kratki period postojanja SR Jugoslavije te od tog datuma Srbija postoji kao samostalna država pod imenom Republika Srbija.

Srbija je kroz svoj historijski hod prošla skoro sve političke sisteme i društvena uređenja poznata unutar evropskog civilizacijskog kruga. Sa manje ili više uspjeha, Srbija je gradila svoj politički habitus prolazeći kroz srednjovjekovni dinastički period, zatim kroz kneževine i kraljevine, nastavljajući svoju državnost nakon Drugog svjetskog rata unutar socijalističke federacije (Socijalistička Republika Srbija) da bi nakon političke tranzicije krajem XX vijeka bila uređena kao parlamentarna demokratija. U kontekstu političke historije Srbije, procesi i pojave koje istražujemo u ovom radu su smješteni u jedan mikroperiod (1995-2024), ali s obzirom na njihov regresivan karakter i dinamiku imaju značajan eksplanatorni potencijal te naučnu i istraživačku referentnost. Kraj XX i početak XXI vijeka je predstavljao turbulentan period za Srbiju. Proces koji se u javnom i naučnom diskursu označava terminom *tranzicija* za Srbiju je bio mnogo više od prelaska iz jednog društvenog sistema u drugi. U srbijanskoj tranzicionoj paradigmi napuštanje starog sistema i prelazak u novi bio je još jedan put u neizvjesnost jer je podrazumijevao prihvatanje demokratskih, liberalnih, pluralnih, građanskih i kosmopolitskih vrijednosti koje historijski nisu korespondirale sa anahronim, ekskluzivnim, etnički idealtipskim političkim vizijama i planovima o uspostavi i uređenju velike etničke srpske države.

„Mi ćemo se radije kretati inercijama istorije, nego nacrtima njenih planova, uklapaćemo se u moderna vremena ako nam je to nametnuto do te mere da moderne tokove ne možemo izbjeći, a svoje etničke identifikacije ravnacemo prema imperativima priče o dalekoj prošlosti.“ (Milić 2023: 203)

Prema Memiševiću (2021), Srbija je primjer kako proces tranzicije može da iscrpi jednu zemlju.

OD MILOŠEVIĆA DO VUČIĆA

Uvidom u različite rasprave kao i rezultate brojnih politoloških i socioloških istraživanja, razvidno je kako od 2012. godine u Srbiji dolazi do značajnog nazadovanja demokratije. Pozivajući se na Bermeovu (2016) definiciju demokratskog nazadovanja kao slabljenja demokratskih institucija koje treba da održavaju demokratiju predvođenu državom, Nakai (2023) napominje da se ovaj fenomen javlja kao prilično endogeni, postepeni i parcijalni proces autokratizacije. Čak i izvan relevantnih naučnih teorijsko-empirijskih analiza, opći dojam, koji se može steći kroz svakodnevni medijski diskurs te kroz dominantno raspoloženje i stajalište javnog mnijenja u Srbiji, ukazuje na vrlo ozbiljan i vidljiv zaokret političkog sistema od demokratije ka autoritarizmu. Hebda (2020) uočavajući ovaj negativni proces potvrđuje stanovište da Srbija već nekoliko godina, a posebno od 2015. godine, svjedoči vidljivim i rastućim nedemokratskim trendovima.

„Imajući u vidu opadajući trend srpske demokratije, može se primetiti da su postojali trendovi koji su kočili demokratizaciju države. Neki aspekti političkog sistema su doživjeli ozbiljno pogoršanje (nacionalna i lokalna demokratska uprava, nezavisni mediji), što pokazuje da je proces demokratizacije ne samo usporen već je čak promijenio smjer ka hibridnom režimu.“ (Hebda 2020: 182)

Taj proces, odnosno taj negativni smjer (regresija) iz demokratskog u autoritarno društvo, generira empirijski opipljivu socijalnu depresiju i anksioznost društva kao dominantno stanje nacije bez naznaka obuzdavanja autoritarnog režima u namjeri da zarobi državne institucije, stavi ih pod političku kontrolu jedne stranke i njenog lidera, te uruši osnovne demokratske principe na kojima građani temelje svoju stvarnu slobodu. „Glavna prepreka svakoj vrsti demokratije u Srbiji, uključujući i lokalnu, proizilazi iz koncentracije političke moći i kontrole u rukama vladajuće konzervativne koalicije, koja se može okarakterisati kao populistička i autokratska“ (Kovacevic-Bielicki 2019: 1). Zašto se Srbija nakon više od decenije (period 2000-2012) institucionalne demokratizacije i oslobađanja društva od recidiva Miloševićevog autoritarizma kroz izgradnju demokratskih institucija, jačanja mehanizama kojima se demokratska vlast sistematski kontroliše i otvaranja društva putem liberalizacije, ponovno 2012. godine okrenula ka autoritarnoj vladavini? Naš odgovor na ovo pitanje je studija slučaja kojom ćemo pokušati dekonstruisati politički fenomen povratka u autoritarizam, istražiti metode instrumentalizacije pravosuđa i njegove pervertirane uloge u tom procesu te detektovati propuste koje su demokratske i reformističke

politike načinile tokom kratkog procesa demokratizacije (2000-2012) omogućivši renesansu autokratskih praksi iz doba Miloševićevog režima.

Nakon više neuspješnih pokušaja demokratska opozicija 5. oktobra 2000. godine preuzima vlast i pokreće dugo očekivane procese demokratizacije srbijanskog društva. Do tog prelomnog datuma Srbija je u kontekstu demokratije, ljudskih prava i sloboda bila u stanju hibernacije, a tranzicija koja je počela devedesetih godina veoma sporo je mijenjala društvenu strukturu. Jedino što je tih godina besprijekorno funkcionisalo bila je Miloševićeva autoritarna struktura moći. U njenom središtu se nalazila neo-patrimonijalna država, tipična za istočnoevropske zemlje neuspješne tranzicije (Christophe 1999). Ta struktura moći je na vrhu imala lidera koji je potpuno kontrolisao cjelokupnu vlast i samovoljno upravljao procesima: „...Slobodan Milošević, bivši komunistički aparatčik, je izabrani autokrata čija se popularnost zasnivala na njegovim preferencijama ka srpskom nacionalizmu, kontroli najuticajnijih medija, podršci bezbjednosnim službama, bliskim odnosima sa kapitalistima i njegovim okrutnim tretmanom rivala i neistomišljenika“ (Serwer 2016: 75). Država i njene institucije su bile samo alat u njegovim rukama. Autentično opisujući situaciju unutar režima Antić (2002: 119) zaključuje:

„Miloševićev režim bio je autoritaran. Postojale su stranke, izbori i parlament, ali ne i stvarna demokratija. Ustav i mnogi zakoni imali su demokratski sadržaj, ali su, suštinski, bili samo fasada za vlast jednog čovjeka. Taj čovjek, međutim, nije bio uzurpator. Uživao je izvesni legitimitet, i za svoj politički projekat imao podršku dijela građana“.

Prema Darmanoviću (2002), Miloševićeva vlast spada u hibridne režime, tipične za postkomunističke tranzicije. U tom režimu je autoritarna strana hibrida daleko pretezala nad njegovom (formalnom/fasadnom) demokratskom stranom. Tehnika kojom se Milošević koristio je iznenađujuće jednostavna. Nakon što pod kontrolu stavi zakonodavnu vlast, otvaraju se mogućnosti za kontrolom uspostave izvršne vlasti. Kada parlament i vlada budu *pod kontrolom* onda će i sudska vlast, zahvaljujući ustavnim rješenjima, biti kreirana po željama i potrebama autokrate. „Pošto je zavladao zakonodavnom i izvršnom vlašću, Miloševiću je bilo preostalo samo još da uspostavi kontrolu i nad sudskom vlašću. Sudije su, po ustavu Srbije (čl.101: 1), bile stalne, ali ih je birao i razrešavao parlament. Pošto je kontrolisao skupštinu, Milošević je mogao da kontroliše i sudstvo“ (Antić 2002: 120-121). A onda, kada je cjelokupna politička i sudska vlast subordinarna Miloševićevoj volji, pod kontrolu su brzo i efikasno stavljene policijske i bezbjednosno-informativne strukture. Na ovaj način sve *kockice* autoritarnog sistema su se složile i vlast je potpuno bila u rukama

jednog čovjeka. Zašto nam je bio potreban ovaj povratak u Miloševićovo vrijeme i kratka retrospektiva osnovnih obilježja njegovog režima? Postoje najmanje dva metodološka razloga:

- zbog komparacije perioda sadašnje vlasti SNS-a sa periodom vlasti Miloševića koji nemaju samo formalnu sličnost nego su u metodološkom smislu istorodne političke matrice. U skladu sa tim i Tokvil (1994) naglašava kako karakter prethodnog režima bitno utiče na kvalitet i domete nove demokratske vlasti;
- retrospekcija je djelotvorna metoda u razumijevanju političkih pojava i procesa koji se oslanjaju na prethodna iskustva, historijske i društvene paradigme omogućujući analitičku kontekstualnost, tranzitivnost i ekstrapolaciju.

U skladu s time saglasni smo da „... pogled unazad nije samo etički imperativ. Sagledavanje prošlosti nužan je metodološki korak u izgradnji institucija pravne države, jer se one stvaraju u tim, već postojećim okolnostima, a ne *ex nihilo*“ (Vasić 2002: 267).

U današnjoj Srbiji (2024. godine), vidljivi su indikatori koji ukazuju da se država ubrzano vraća autokratiji. Ako želimo da napravimo paralelu između današnje vlasti u Srbiji i one iz vremena Miloševića, naći ćemo mnoge poveznice. Aleksandar Vučić i njegova tadašnja stranka (Srpska radikalna stranka – SRS) su bili u koalicionoj Miloševićovoj vladi. Period u kojem je Vučić bio ministar informisanja opisan je kao vrijeme u kojem je bilo ko mogao biti optužen za bilo šta. Nekoliko nezavisnih medija, TV i radio stanica ugašeno je, novinari su uznemiravani, a Slavko Ćuruvija je ubijen (Mladenov-Jovanović 2019). Istražujući obimnu literaturu srbijanske, regionalne i evropske produkcije primjetno je da su mnogi autori na stanovištu kako se politički poredak i struktura vladajućih elita u Srbiji suštinski nisu promijenili nakon pada Miloševićevog režima. „Struktura moći u post-miloševićevskoj Srbiji nije mnogo promjenjena. Promenili su se samo neki njeni elementi, u institucionalnom i personalnom smislu. Ali, osnovni odnosi ostali su slični onima u doba Miloševića“ (Antonić 2002: 122). Ovo posebno dolazi do izražaja nakon 2012. godine kada na vlast dolazi Srpska napredna stranka (SNS) koja se tokom dvanaest godina demokratske vlasti u Srbiji, u opozicionoj sjeni iz *radikala* transformisala u *naprednjake* rebrendirajući i evropeizirajući svoj politički imidž i, prema Bakiću (2015), priklonila evropskim integracijama uz otklon od radikalnog nacionalizma i naslon na demagoški anti-elitizam. Tomislav Nikolić i Aleksandar Vučić odlučuju 2008. da napuste SRS i osnuju SNS, kao stranku tobož proevropskih neoliberalnih konzervativaca. Vladislavljević (2019) veoma kritički posmatra dolazak na vlast

i političko djelovanje SNS-a zaključujući kako je nakon smjene vlasti na predsjedničkim i skupštinskim izborima 2012. godine nova vladajuća koalicija aktivno i temeljno urušavala kredibilitet Narodne skupštine, pravosuđa, kontrolnih organa i tijela kao i njihovih nosilaca. Riječ je ne samo o pokušaju da se sve političke i javne ustanove i njihovi resursi stave pod kontrolu vladajuće stranke već i neposredno zloupotrijebe protiv opozicionih stranaka i drugih kritičara vlasti. „U Vučićevoj Srbiji sve više je uspostavljan autoritarni sistem prekriven ruhom deklarirane demokratije. U suštini, riječ je o snažnoj nacionalističkoj indoktrinaciji građana Srbije, a pseudoparlamentarizam je postao jedna od karakteristika sistema“ (Bećirović 2021: 639). Vlast Aleksandra Vučića i SNS-a, ukazuju brojne analize, počiva na skoro identičnoj matrici i metodama vladanja kao i vladavina Slobodana Miloševića i Socijalističke partije Srbije (SPS) krajem XX vijeka. *Modus operandi* je sadržan u sljedećem:

„Kontrola jedne stranke nad poslaničkom većinom, zakonodavnim procesom i izvršnom vlašću se obično pretvara u potpunu kontrolu nad javnim sektorom i javnim resursima u celini i omogućava široke zloupotrebe vlasti u korist vladajuće stranke i protiv opozicije, a ne sprovođenje koherentne razvojne politike“ (Vladislavljević 2019: 331).

Između 2000. i 2012. godine, dakle u vremenu između vlasti SPS-a i SNS-a, Srbija je imala jedan obećavajući period vladavine DOS-a, bez obzira na sve realne probleme ali i unutrašnja koaliciona neslaganja oko važnih pitanja.² U tom periodu, međutim, nasljeđe Miloševićevog režima, populističkih ideoloških matrica, „historijskih prava“, mitoloških narativa i vulgarne nacionalističke politike nije prevladano, štaviše, to je vrijeme iskorišteno za sofisticiranu konsolidaciju, reafirmaciju i pripremu za povratak te ideologije na političku scenu. U tom smislu Gurijev i Trajsman (2023) Srbiju smještaju u blok onih država koje su u trenucima ranjivosti formalno prihvatile demokratske institucije (u vrijeme kad su se građani mobilisali, a Zapad ih posmatrao) dok su autoritarne vođe aktivno tražile modele ponovnog povratka u okvire čvrstog režima. Politički lideri DOS-a nisu imali kapacitet niti politički konsenzus da bi se suočili sa strateškim pitanjima od nacionalnog značaja. S obzirom na to da autoritarizam nije iskorijenjen, dobio je

2 Demokratska opozicija Srbije (DOS) je naziv za koaliciju 18 političkih stranaka koje su bile opozicija režimu Slobodana Miloševića. Okosnicu koalicije su činili DS Zorana Đinđića i DSS Vojislava Koštunice. Njihove ideološke razlike i politički animoziteti su kulminirali 2001. godine kada DOS zapada u ozbiljnu krizu. Koštunica optužuje Đinđićevu Vladu da je ekstradicijom Miloševića počinila “državni udar”. Sukob prerasta u rascjep u avgustu 2001. godine kada DSS odlučuje istupiti iz Đinđićeve Vlade uz optužbe da je povezana s organiziranim kriminalom.

šansu da se u miru i demokratskom ambijentu oporavi te slavodobitno vrati 2012. godine u novoj snazi i političkom kapacitetu.

„5. oktobra je konačno srušen Milošević, ali ne i njegovo naslijeđe. Posljedice petooktobarske revolucije bile su demokratizacija, otvorenost prema ostatku svijeta i sloboda štampe, ali političari koji su tada dobili vlast nisu uspjeli da urade ono najvažnije, a to je lustracija političkih stranaka i političara.“ (Memišević 2021: 131)

Izostanak lustracije se brzo vratio kao politički bumerang demokratskim snagama. „Uloga vodećih političkih aktera (političkih stranaka i političkih lidera, pre svega) u periodu neposredno nakon započetih demokratskih promena je od izuzetnog značaja za izgled demokratskog preobražaja. Od kvaliteta i sposobnosti novih demokratskih političkih elita u velikoj meri zavise osnovni pravci, kvalitet i tempo demokratskog razvoja“ (Pavlović 2009: 207). U ovom kontekstu, pored lustracije, veliki problem koji demokratske vlasti nisu uspjele riješiti jeste etnonacionalizam koji je duboko usidren u državotvornoj ideji Srbije i generira antagonizam prema pluralnim i liberalnim idejama. „Srbija je nakon svrgavanja Miloševića doživjela tranziciju ka demokratiji i ekonomskoj, političkoj i kulturnoj liberalizaciji, ali Srbija nije uspjela da se distancira od nacionalističke politike“ (Memišević 2021: 142). Dolaskom SNS-a na vlast u Srbiji je započeo proces uspona autoritarizma podržan upravo rehabilitacijom etnonacionalizma. Lustracija³ je kod teoretičara prepoznata kao važan aspekt demokratske tranzicije. Ovaj instrument vlasti kojim se politički prostor oslobađa anahronih aktera, u sinergiji sa drugim demokratskim praksama, može biti od velike koristi za društva u tranziciji i netom nakon nje.

„Jedan tip argumentacije tvrdi da je nova demokratija i suviše slaba i ranjiva, krhka, te joj je potrebna lustracija kao preventivna mera, metod sprečavanja da se totalitarni režim vrati na vlast. Drugim rečima, demokratske institucije nisu dovoljno jake da se same po sebi ponesu sa snagama prošlosti, njih mora da eliminiše lustracija.“ (Nakarada 2008: 177).

Treba napomenuti da postoje i druga stanovišta koja upozoravaju da lustracija veoma lako može postati negativna praksa koja omogućava zloupotrebe, ucjene, revanšizam i *lov na vještice*. Zbog toga je, prema nekim teoretičarima, demokratski efekat lustracije teško procijeniti (Nakarada 2008).

U Srbiji lustracija nije sporevdena. Iako su unutar DOS-a postojale inicijati-

3 Lustracija je izraz kojim se u najširem smislu označava zakonom i drugim propisima određena praksa odstranjivanja politički neprihvatljivih osoba iz javnog i političkog života, odnosno organa uprave i državnih institucija.

ve, javljale su se mnoge dileme oko načina ili obima lustracije kao i očigledna neodlučnost oko sudskog procesuiranja aktera bivše vlasti. Kao rezultat tog pokušaja obračuna nove vlasti sa autoritarnim režimom Srbija je dobila tek sporadične i za javnost manje značajne istrage korupcije tokom devedesetih. Demokratske vlasti su se suočile sa izborom između istraga pojedinačnih slučajeva korupcije, sa jedne, ili oporezivanja bogatstva stečenog korupcijom, sa druge strane. „Posle mlake početne rasprave, otvaranje dosijea i neutralisanje bivših funkcionera koji su kršili ljudska prava putem lustracije, odloženi su za kasnije. Zakon o lustraciji, donet krajem maja 2003, nije primenjen“ (Vladislavljević 2019: 124). Velika očekivanja javnosti da se konačno objektivno rasvijetle važni slučajevi poput dva pokušaja ubistva Vuka Draškovića (na Ibarskoj magistrali i u Budvi), ubistva premijera Zorana Đinđića, Ivana Stambolića i Slavka Ćuruvije nisu dobila željeni epilog. „Suđenja nisu dobila pažnju javnosti kakvu su zasluživala i nisu imala gotovo nikakav uticaj na demokratizaciju“ (Vladislavljević 2019: 124). Upravo to nesprovođenje lustracije je, između ostalog, uzrokovalo da se vrlo brzo na političku scenu Srbije vrate neka stara i dobro poznata imena. Već sredinom 2012. godine su sa vlasti smijenjene demokrate (DS), a novu vlast u Srbiji od tada predvode Nikolić, Vučić i Dačić, koji su *de facto* stara reprezentacija autoritarne vlasti iz devedestih godina kada je saradnja Miloševićevih socijalista (SPS) i Šešeljevih radikala (SRS) bila čvrsta iako, na prvi pogled, ideološki kontradiktorna. Ovaj politički savez ideološke *ljevice* i *desnice* je tada našao opravdanje u tobožnjem zajedničkom interesu rješavanja ključnih pitanja nacionalne politike.⁴

Očekivano, njihova se saradnja nastavlja 1998. godine kada SRS ulazi u vladu sa Miloševićevim socijalistima. Radikali dobijaju petnaest ministarskih mjesta a među njima i ministarstvo informisanja na čelu sa Aleksandrom Vučićem (Tomas 2002). Godine 2012. u Srbiji su na vlasti ista imena s istim političkim ciljevima sa kraja XX vijeka, ali sada uz iskustvo pada režima iz 2000. godine i *umivenom* retorikom

⁴ Ovdje treba napomenuti da dublje analize ukazuju na često pogrešna ili površna razmišljanja političke podjele na *ljevicu* i *desnicu* u Srbiji gdje je Miloševićev SPS percipiran kao *levica*, a Šešeljev SRS kao *desnica*. Jovo Bakić (2015) će dovesti u pitanje tezu o Miloševićevom SPS-u kao *ljevice* s obzirom da ta stranka nema niti jedno od značajnih obilježja *ljevice* a u kontekstu ubrzanog socijalnog razdvajanja za vrijeme vlasti SPS-a pri čemu se izdvojio sloj novih bogataša koji čine najviši politički i privredni rukovodioci i njima (po rodbinskim ili prijateljskim vezama) bliski privatnici. Takav SPS je više inklinirao desnom dijelu ideološkog spektra. Kako je ovaj smjer politike bio radikalno suprotan od jednakosti, može se smatrati desničarskim obilježjem politike SPS-a. Dakle, političkom savezu SPS-a i SRS-a nisu smetale formalne podjele na *ljevicu* i *desnicu* jer takva ideološka proturječnost suštinski nije ni postojala. „Ovome je svakako doprinosila smesa socijalne i nacionalne demagogije kojoj su obe pomenute stranke pribegavale usled raširenosti egalitarno-nacionalističkog sindroma u širokim društvenim slojevima“ (Bakić 2015: 61).

prilagođenom XXI vijeku i novim geopolitičkim okolnostima. U sjeni demokratskog legitimiteta, sa *simboličkim kapitalom* beskompromisnih boraca za nacionalne ciljeve i ekonomsku reformu, diktatura i autokratija u koalicionom zagrljaju sada SNS-a (bivših radikala Nikolića i Vučića) i Miloševićevog SPS-a koji je, prema Bakiću (2015), sa Dačićem na čelu potpuno izgubio svoj ideološko-politički kurs prigrlivši populizam kao ideologiju održanja u vlasti, 2012. godine je zakucala na vrata politički iscrpljene Srbije. To je bio tek početak urušavanja demokratije. Dvije godine kasnije ubjedljiva pobjeda SNS-a i njenog lidera Aleksandra Vučića na vanrednim parlamentarnim izborima, koju je dotadašnji premijer (Miloševićev socijalista, ali ne i lijevičar) Dačić oduševljeno nazvao *političkim cunamijem*, za posljedicu je imala uspostavljanje potpuno novog rasporeda političke moći u Srbiji. Tradicionalnim nacionalizmom i populizmom, na jednoj strani, te navodnim modernizmom tj. naprednjaštvom, na drugoj, SNS i Vučić obuhvatili su veći dio biračkog tijela i u desnom konzervativnom korpusu, kao i u onom liberalnom (Bećirović 2021). Povratkom bivših radikala na vlast uz podršku SPS-a otvorila su se vrata probuđenom nacionalizmu i populizmu koji će radikalizirati političku scenu Srbije i urušiti nedovoljno čvrstu demokratsku strukturu društva. Pozivajući se na referentnu analizu populizma Paula Taggarta (2004), Ravlić (2022) pojašnjava kako savremeni populizam nije politika stabilne, uređene zajednice, nego dolazi kao reakcija na dramatične promjene, krize i izazove te se pojava populizma može razumijevati i kao važan indikator lošeg stanja demokratije.

„Etnonacionalistički koncept izgradnje države je nedvojbeno pokazao da nije u stanju uspostaviti stabilnu, efikasnu i pravnu državu, niti moderno društvo. Zbog teritorijalnih aspiracija prema susjednim državama koje su još uvijek ostale snažne u Srbiji, Vučićeva politika nije bila u stanju da izvrši istinsku demokratizaciju Srbije.“ (Bećirović 2021: 603)

MITOLOŠKA REKONFIGURACIJA VOŽDA

Na sličan način kako je venecuelanski autokrata Hugo Čavez svoju *posvećenost* demokratiji dokazivao organiziranjem izbora svake godine⁵ za što će ga Krauze (2009) optužiti da *koristi demokratiju da bi potkopavao demokratiju*, a brazilski predsjednik Luiz Inasio Lula da Silva upozoriti na „višak demokratije“ u Venecueli (Gurijev, Trajsman 2023), u Srbiji je dinamiziranje predsjedničkih i parlamentarnih

⁵ U periodu od 1999. do 2008. godine su u Venecueli osam puta održani izbori na nacionalnom nivou i tri puta na regionalnom ili lokalnom nivou.

izbornih ciklusa 2012, 2014, 2016, 2017, 2020, 2022. i 2023. godine imalo za rezultat karijerni uspon Aleksandra Vučića od ministra preko premijera do predsjednika Republike, promovirajući ga ne samo u stranačkog nego i nacionalnog lidera, ideologa, vizionara, graditelja – najboljeg čuvara Srbije...

„... u praksi Vučićeva pozicija lidera dominantne stranke SNS mu daje kontrolu skupštinske većine, a samim tim i vlade. Za Srbe, Vučić je i dalje oličenje izvršne vlasti: on je najpopularniji političar u zemlji i najčešće spominjan u medijima; lista stranke SNS na lokalnim izborima u Beogradu 2018. nosila je njegovo ime. U Rusiji je Vladimir Putin ostao neprikosnoveni lider zemlje, uprkos promeni uloga sa Dmitrijem Medvedevom između 2008. i 2012. godine; Srbija rizikuje da krene u sličnom pravcu, da ustavne odredbe postanu irelevantne u poređenju sa faktičkom moći koncentrisanom u ličnosti Vučića.“ (Russell 2019: 4)

Analiza ukazuje da politička i lična moć Vučića nikada, od 2012. godine, nije bila limitirana institucionalnim okvirima. Tokom prvog mandata SNS-a Vučić je kao prvi potpredsjednik Vlade bio efektivno politički najmoćnija osoba u Srbiji. Ista praksa koncentracije moći i političke kontrole je nastavljena i tokom njegovog mandata kao premijera Vlade ali i kasnije, kao predsjednika Republike premda je institucionalna moć te pozicije značajno manja u odnosu na izvršnu vlast – premijera i Vladu.⁶ Njegova permanentna prisutnost u javnosti i transparentno neustavno preuzimanje nadležnosti zakonodavne, izvršne i sudske vlasti na koju kao predsjednik Republike nema pravo, može se uzeti kao važan indikator njegove zloupotrebe moći i deregulacije institucija demokratskog sistema. Ovaj politički integral mogao se realizirati isključivo putem restrikcije demokratskih praksi, objedinjavanjem i koncentracijom moći u rukama jednog čovjeka koji će po uzoru na Miloševića pod ličnu kontrolu staviti institucije države, zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, vladajuću stranku, koalicione partnere i medije. Vučić je na tom putu u mnogim aspektima i prevazišao Miloševića postavljajući nove standarde zloupotrebe vlasti (Vladislavljević 2019). Empirijski podatak da se Aleksandar Vučić tokom 2024. godine na televizijskim ekranima uživo pojavio 350 puta a od toga 27 puta samo u decembru, ukazuje na te nove standarde i frapantne razmjere personalizacije političke funkcije predsjednika u Republici Srbiji.⁷

6 Prema Ustavu Republike Srbije predsjedničke nadležnosti su taksativno precizirane u sedam tačaka i u značajnoj mjeri su protokolarnog značaja (predstavlja Republiku Srbiju u zemlji i inostranstvu, predlaže kandidata za premijera, raspušta Narodnu skupštinu na prijedlog Vlade, raspisuje izbore, dodjeljuje odlikovanja, unapređenja i sl.).

7 Za više informacija o ovom istraživanju Istinomjera i N1 pogledati na: <https://politicki.ba/vijesti/otkriveno-koliko-se-puta-aleksandar-vucic-pojavio-uzivo-pred-televizijskim-ekranima-a/65485> (pristupljeno 31. 12. 2024.)

Zašto se srbijansko društvo za nepune dvije decenije vratilo na početnu tačku – autoritarizam? Odgovor na ovo pitanje može rasvijetliti jedan važan, prije svega mitološki, a onda historijski i kulturološki specifikum Srbije koji uslovljava suprimaciju demokratskog i plauzibilnost autokratskog modela vlasti. U historijskoj dimenziji etnonacionalističke ideologije srpska kultura je vijekovima baštinila kult ličnosti lidera-vođe (u srpskoj vernakularnoj nominaciji – *vožda*), koji u svojoj pojavnosti otjelovljuje mitski lik mesijanskog izbavitelja, pravednika, mudrog sudiju, hrabrog čuvara i pobjednika. Zbog toga se danas može „... razumeti moderni srpski nacionalizam u svojoj genealogiji kao obnova stare srpske mitološke tradicije, u kojoj epsko predanje ima glavnu reč“ (Milić 2023: 122). Taj fenomen mitologizacije vožda, bez obzira na svoju srednjovjekovnu etiologiju, u Srbiji XXI vijeka dobija objektivizaciju u snažnoj autoritarnoj ličnosti i funkciji predsjednika Vlade ili Republike. Stanišić (2000: 244) će u par rečenica lapidarno ukazati: „Svaki narod i ljudska grupa prirodno želi da ima vođu. Ako ne postoje ideologije koje tom vođi obezbeđuju status čelnika i oreol predvodnika... onda takvima nema dugog veka“. Objektivna analiza aspekata političkog liderstva u Srbiji ne bi bila potpuna bez, makar i djelimičnog, uvida u ustavnu materiju koja otvara prostor za pojavu jednog fenomena u teoriji poznatog kao *prezidencijalizacija*. Simović i Šarčević (2018) apostrofiraju činjenicu da je od donošenja prvog postsocijalističkog ustava iz 1990. godine parlamentarizam u Srbiji sve vrijeme izložen snažnom procesu prezidencijalizacije što je u svojoj pozadini popraćeno trendom personalizacije vlasti i deformisanja parlamentarnog institucionalnog modela stvarajući pogodno tlo za razvijanje autoritarnog političkog sistema.

Aleksandar Vučić je paradigma prezidencijalizacije i personalizacije vlasti. Njegov uspon ka vrhu vlasti je drugo ime za pad demokratije, slabljenje institucija države i urušavanje dostignutog nivoa razvoja civilnog društva. Uvidom u analize stavova javnog mnijenja ali i rezultate brojnih izbora od 2012. godine, većinskoj Srbiji takav razvoj događaja, čini se, nije smetao ukoliko je rezultirao ustoličenjem političkog lidera koji je dostojan *slavnih prethodnika* i sposoban da u svojoj ličnosti objedini moć zakonodavne, izvršne i sudske vlasti kao i kontrolu medija. Važno je pritom spomenuti i kritički usmjerene analize koje detektiraju paradigmatšku matricu *vožda* koja izranja iz ekstenzivne i reminiscentne srpske mitologije.

„Političke vođe kao prepoznati izbavitelji mogu ali ne moraju da poseduju harizmatiska svojstva. Ako ih ne poseduju, podanici učitavaju specifične moći i značenja a vremenom se i takva svojstva kod njih interiorizuju... Postaju pravednici bez mana, grešaka i poroka kojima se a priori

veruje i u čije se vrednosti ne sme sumnjati. To je apriorni legitimitet i apsolutno vođstvo.“ (Čupić 2001: 207)

„Reklo bi se da kod Srba nema etike, već samo politike, odnosno da bazični socijalni model autoritarnosti, skoro svuda prisutan, nameće ili ‘normalizuje’ ponašanje koje je u relacijama moći, kao poniznost prema višoj moći, najčešće vlasti, a osobnost i nadmenost prema onima nižim, a takvi su, iz ugla autoritarnih i egoističkih persona, svi ostali, što upravo ostavlja neizbežan utisak prezira pozitivnih moralnih normi. Ta matrica, pak, nije samo uže politička, već je osnovana na tipu kulture agresivnosti, na moralu bez etike.“ (Milić 2023: 97)

U analizi fenomena liderstva u srpskoj etnonacionalnoj ideologiji neophodno se barem u jednom dijelu zadržati na političkoj mitologiji koju Antić (2007) apostrofira istražujući historijski reverzibilnu ideju obnove *velike države* koja se unutar sociokulturnog konteksta umnogome oslanja na učenje Vuka Stefanovića Karadžića, jezikoslovca, etnografa i ideologa srpske nacionalne integracije. Srbi su ostali privrženi konceptu organske nacije, čiji se vrijednosni sistem javlja kao iskonska, ukorijenjena identitetska matrica, a u svojoj mitomaniji nerijetko vodi do apsurd. Olivera Milosavljević (2002) zaključuje da je razumijevanje nacije kao organske kategorije tokom proteklog vijeka u većem dijelu srpske intelektualne elite proizvelo skoro *herderovsko* uvjerenje o njenoj starosti, autentičnosti i nepromjenjivosti. To organsko shvatanje nacije dominantno je i stoga što je utemeljeno kroz autoritete poput već spomenutog Vuka S. Karadžića, koji imaju snažan uticaj na socijalni konstrukt *vožda*. Njegov romantičarski prikaz starješine kao temelja reda u srpskoj kući dovoljno je protegnuti na naciju kao *proširenu porodicu* kako bi se postigao jednak učinak – toliko potreban Srbiji koja je gotovo uvijek tobože na novom početku, a zapravo na istoj matrici. Na Karadžićevim polazištima regeneriran je imperativ vožda – jer ukoliko porodica ima oca, *pater familiasa*, mora ga imati i cijela srpska porodica (srpski narod) – a narod je, kako to pojašnjava politolog Cas Mudde (2004), cjelina ne po tome što predstavlja sve ljude ili većinu ljudi, nego zato što predstavlja „mitski“ dio stanovništva. Antić (2007) je, pozivajući se na Ognjena Pribićevića, apostrofirao da se u osnovi srpske političke kulture (koja bi se mogla definisati kao neotradicionalna i neopatrijarhalna) pojedinac ne tretira kao aktivan subjekt-građanin već kao nesamostalni podanik, kao dio kolektiva – zajednice pravoslavnih vjernika, klase, nacije, države. Ne treba zaboraviti ni činjenicu kako je u samoj jezgri srpskog pravoslavlja – *svetosavlja* instalirana religiozna pokornost spram autoriteta koji svoje sljedbenike vodi ka ovosvjetskom, a onda i onosvjetskom spasenju. Takva vrsta spasenja nije moguća bez *svetog trojstva* (vjera/crkva – narod – država) te se *voždom*

smatra onaj koji ima predispozicije da osigura srpsko spasenje u trojstvu vjere, naroda i države. Ideologemi poput *sloge* i *sabornosti* dodatno upotpunjuju propagandni diskurs, komunicirajući već razvijenu pseudo-aksiologiju etnonacionalne kolektivne svijesti.

Iz navedenog se može zaključiti kako je izgradnji političkog autoriteta i njegovoj personalizaciji umnogome pogodovala i viševjekovna sklonost slijeđenja autoritarnog vođe. U toj tradiciji, koja je formalno hrišćanska, a suštinom utemeljena na paganstvu kao stvarnoj sadržini vjere (Milić 2023), razvija se *euhemerizam* kao specifični oblik mitološkog veličanja stvarnih i značajnih ličnosti do nivoa deifikacije gdje su „... mitski likovi poticali od stvarnih osoba, samo preobraženih u božanske ili junačke (polubožanske) figure“ (Milić 2023: 47). Ova kolektivna sklonost, sposobnost ali i potreba da se u savremenom dobu mit o *voždu* otjelovi kroz stvarni lik stranačkog, narodnog i državnog lidera, živo komunicira sa konfabulativnim sekvencama iz prošlosti, odnosno onim istorijskim momentima kada je „...srpski um odlučivao i delao shodno uslovnostima koje nije umeo, a možda ni hteo da ‘transcendira’ već je svoje načelno naopake transcendencije, ugradio u vlastitu imanenciju“ (Milić 2023: 27). Prosvjetiteljske ideje, kojima su evropski narodi funkcionalno odvajali imanentno od transcendentnog i time osiguravali pluralne, sekularne i demokratske idiome, srpskoj ideološkoj i političkoj matrici su bile potpuno strane.

„Ono što je u evropskoj politici iznedrilo prosvetiteljstvo, a to je liberalna demokratija gde se državom jamče i neguju individualna prava, gde je zakonitost takva da obezbeđuje jednakost prava i sloboda, u srpskoj politici je obrnuto. Ovde kolektiv ima ne samo značajno veća prava od pojedinca, već država, u ime kolektiva, ima skoro sva prava. Otuda se liberalni pogled na politiku kod Srba nije zapatio, kao što ni demokratije nikad u Srbiji nije bilo, niti jednom, iako je bilo pojedinaca i manjih, marginalnih političkih grupa koji su to predlagali ili tražili, ali bi ih periodični ‘odisaji naroda’, državni podsticaji stranački usmereni – ovde je država gospodar naroda, a stranka je vlasnik države – osujetili i zatukli čim bi se takve zamisli ispostavile“ (Milić 2023: 116-117).

Politički profil Aleksandra Vučića se savršeno uklapao u već ukorijenjenu matricu *vožda*-autokrate koji demokratski sistem koristi kao paravan, a stvarnu političku moć usmjerava ka potčinjavanju institucija i kontroli vlasti uz pomoć podređenih stranačkih kadrova i klijentele dok nezadovoljstvo javnosti prevenira i kontroliše preko desničarskih ekstremnih grupa kao i putem izdašno finansiranih medija. Istovremeno, izborni legitimitet osigurava snažnom stranačkom, interesno-klijentelističkom i etnonacionalističkom mobilizacijom glasača. O ovome postoje broj-

ni izvještaji domaćih i međunarodnih organizacija koji potvrđuju radikalizaciju i autoritarizaciju političkog sistema u Srbiji.

„Sociolog Srećko Mihailović ocijenio je da vlast u Srbiji od 2016. godine ima desnica, odnosno desni centar i ekstremna desnica. Antropolog Stefan Aleksić konstatirao je da je naprednjačka vlast u Srbiji zapravo desničarska, neokonzervativna, te da je ekstremna desnica neka vrsta potpornog stuba koji drži Vučićeve vlast i to po principu „manjeg zla“. Nekonzistentnom politikom prema evropskim integracijama, ugrožavanjem međunarodnih standarda ljudskih prava i sloboda, nereagovanjem na desničarski narativ, kao i preuzimanjem njihovog narativa, SNS i njen lider Aleksandar Vučić doprinosi jačanju ekstremizma i desnice u Srbiji.“ (Izvještaj Helsinškog odbora 2017)⁸

Prema izvještajima OSCE-a nakon predsjedničkih izbora 2017. godine uvjerljiva pobjeda Aleksandra Vučića ojačala ga je i omogućila SNS-u da potpuno konsoliduje vlast širom Srbije.

„Predsjednički izbori su biračima pružili pravi izbor kandidata koji su mogli slobodno voditi kampanju. Međutim, u kampanji je dominirao kandidat iz vladajuće koalicije i istovremeno premijer, koji je imao koristi od efektivno zamagljene razlike između kampanje i zvaničnih aktivnosti. Neuravnoteženo medijsko izvještavanje i vjerodostojne tvrdnje o pritiscima na birače i zaposlenike državnih struktura i zloupotrebi administrativnih resursa nagnuli su teren za igru. Regulatorni i nadzorni mehanizmi nisu efikasno korišćeni da bi se zaštitila pravičnost konkurencije“. (Izvještaj OSCE-a 2017)⁹

„Vučić je osvojio vlast na populističkom talasu, što mu je omogućilo da stavi najveći dio medija pod kontrolu, da obezvrijedi institucije i da umjesto rješenja nudi političke fantazije“ (Bećirović 2021: 602). Kao jedan od primjera kako populizam i manipulacija mogu imati veoma konkretne oblike u Vučićevom svijetu *političke imaginacije* navodimo simptomatičan slučaj redigovanja njegove zvanične biografije, koje je imalo za cilj oblikovati novog/starog lidera ali bez mrlja iz prošlosti. Naime, na predsjedničkim izborima u aprilu 2017. godine Aleksandar Vučić je potpuno učvrstio svoju autokratsku vlast osvojivši već u prvom krugu 55,8% glasova kao kandidat SNS-a. Tokom zvaničnog čitanja biografije Aleksandra Vučića na dan njegovog ustoličenja mnogi su uočili da je iz nje gotovo potpuno izbačen dio koji

8 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Izvještaj za 2016. godinu „Realna ograničenja Srbije u izboru sopstvene budućnosti“. Dostupno na <https://www.helsinki.org.rs/serbian/izvestaji02.html> (pristupljeno 13.01.2024.)

9 Predsjednički izbori u Republici Srbiji 2017 - Izvještaj. Dostupno na www.osce.org/odihr/elections/srbija/322166 (pristupljeno 13. 01. 2024.)

se odnosi na politički angažman u SRS-u i blisku saradnju sa liderom radikala Vojislavom Šešeljem. Zapravo, iz Vučićeve biografije izbrisano je gotovo petnaest godina političke karijere. Nigdje nije spomenuto da ga je za sve stranačke i državne funkcije kvalifikovala odanost Vojislavu Šešelju, te da su njih dvojica, zajedno sa Tomislavom Nikolićem, činili trojstvo Centralne otadžbinske uprave Srpske radikalne stranke (Gligorijević 2017). Vučićev populizam je vremenom mijenjao fokus, predmete interesovanja i metode te se razvijao poprimajući pragmatične oblike koji su uspješno kombinovani sa nacionalizmom. U teorijskoj ravni Ravlić (2022) naglašava kako se populizam pronalazi u različitim političkim strukturama te da većina desnih populista kombinira populizam sa nekim tipom nacionalizma, što savršeno korespondira sa Vučićevim praksama populizma koje se čvrsto povezuju sa figurom *vožda*. „Zato u desnom populizmu postoji jako oslanjanje na karizmatске vođe koji navodno razumiju narod, sposobni su izravno se i instiktivno povezati sa narodom te izraziti njegove potrebe“ (Ravlić 2022: 176). U uskoj vezi sa tim oblikom populizma su i druge, često nedemokratske prakse ili modeli političkog upravljanja procesima u kojima jedna osoba, gradeći svoju vaninstitucionalnu harizmu, sistematično stavlja pod ličnu kontrolu sve segmente političkog života, kreirajući anomičan društveni ambijent u kojem sve zavisi od volje jednog čovjeka – *vožda*. Prema Ravliću:

„S tim su povezane i druge značajke: antisistematska i antiinstitucionalna retorika, negiranje svih posredujućih struktura i konstruiranje izravnih veza naroda i vođe, kameleonska sklonost prilagođavanja konkretnoj situaciji, pa vođe mogu proglašavati apsurdnim ideje koji su sami zastupali prije nekog vremena itd. Za desni je populizam osobito karakteristična teorija zavjere, demonizacija ‘neprijatelja’ i traženje ‘žrtvenog jarca’, apokaliptički govor“ (2022: 176).

PROFIL I PRAKSA AUTOKRATE U „DEMOKRATSKOJ “SRBIJI

Već smo u jednom dijelu analizirali autokratske alate i sofisticirano ponašanje *vožda* u formalno demokratskoj Srbiji, koji omogućavaju svojevrsnu interferenciju autokratskog vladanja i demokratskog sistema što i jeste jedna od najvažnijih odlika savremenih nedovršenih demokratija u kojima desne populističke stranke postaju značajna politička snaga. „Iako se u usponu prema vlasti koriste demokratskim institucijama, one odbacuju liberanodemokratske vrijednosti i načela u ime čvrsto struktuiranog autoritarnog poretka“ (Ravlić 2022: 171-172). Njihov ključni problem leži u potpuno pervertiranom razmišljanju demokratije (njene uloge, funkcije i

aksiologije), što je kontingentno pitanje koje su čak i klasični diktatori arbitrarno cijenili prema vlastitim doktrinama često tvrdeći da su demokrate. Egzemplarno, Gebels je tvrdio da je nacistički režim najplemenitiji oblik moderne evropske demokratije dok je fašizam po Musolinijevoj definiciji bio organizovana, centralizovana i autoritativna demokratija. Staljin je insistirao na tome da je Sovjetski savez imao najdemokratičniji ustav na svijetu, a Kim Il Sung je dodao pridjev „demokratska“ u zvaničan naziv svoje države (Gurijev i Trajsman 2023). Njihova percepcija demokratije se temelji na monolitnosti, čvrstom jedinstvu i saglasju naroda sa liderom, dakle, riječ je o nekoj vrsti jednoglasne demokratije ili demokratije jednogumlja. U skladu sa temeljnim učenjima njemačkog pravnog i političkog teoretičara Carla Schmitta (1923), poznatog kao *inteligentnog neprijatelja demokratije*, u kojima otvoreno kritikuje liberalizam, razvija se stanovište koje odbacuje povezivanje demokratije s bilo kojim određenim načinom izbora vlasti. Dakle, diktatorska i autokratska percepcija demokratije je podrazumijevala nužnu identičnost cilja vođe i naroda. „Demokratija je nalagala da diktator spozna ‘istinsku’ volju naroda – i nametne mu je“ (Gurijev i Trajsman 2023: 184).

Srbija pored općih indikacija demokratskog deficita ima i tu mitološko-lidersku paradigmu *vožda*, koja dodatno deformiše formu i suštinu demokratije. Aleksandar Vučić je u takvom društvenom ambijentu svoje autoritarne prakse dodatno učvrstio kroz sofisticiranu propagandu i spinovanje, što ga dovodi *rame uz rame* sa *spin diktatorima* poput Putina ili Orbana. „Suština spin diktature je u tome da prikriva autokratiju unutar zvaničnih demokratskih institucija. Moderni autoritarci manipulišu izborima, onemogućuju tripartitnu podjelu vlasti, ponovo pišu ustav i ubacuju svoje lojaliste u sudove“ (Gurijev i Trajsman 2023: 62). Kako bi održali privid demokratije, moderne autokrate redovno održavaju izbore. Simptomatično, Aleksandar Vučić je u političkoj javnosti Srbije jedan od najvećih zagovornika izbora te često na opravdane kritike opozicije ili masovne građanske proteste odgovara upravo pozivom na nove ili vanredne izbore kako bi se demokratskim metodama provjerila legitimnost njegove vlasti i podrška naroda. *Prima facie* ovakvo ponašanje može izgledati pošteno, odgovorno i demokratski. Referentni autori Levitsky i Way (2010) ističu da mnogi izbori koje autokrate održavaju (iako suštinski nepošteni) nisu potpuno neslobodni jer se opozicione partije takmiče i imaju izvjesne šanse za izborni uspjeh. No, treba naglasiti kako su te opozicione šanse za eventualnim izbornim uspjehom pod punom kontrolom autokrate koji uz pomoć preuzetih poluga vlasti manipuliše izbornom voljom i konstruiranim prividom političke slobode. „Politikolozi su istraživali umešanost, blefove i birokratske zloupotrebe kojima su se autokrate širom sveta

služile da osiguraju pobjedu“ (Gurijev i Trajsman 2023: 40) te je sasvim primjerena Schedlerova (2013) teza da živimo u doba tzv. *izbornog autoritarizma*. Ovdje je važno naglasiti kako činjenica da skoro sve današnje autokratije održavaju izbore ne znači da su one i stvarno posvećene istinskim demokratskim vrijednostima i praksama, jer bi u tom slučaju bile demokratije a ne autokratije. Izvjesno je da sami izbori ne znače punu ili idealnu demokratiju nego tek jedan njen element.

„Savršena demokratija je ‘idealni tip’ koji postoji samo u udžbenicima, a ne u životu. Današnje vlade su manje ili više demokratske. Isto važi i za nedemokratske vođe. Oni mogu biti bliži diktaturi straha ili diktaturi spina, ali će tek nekolicina njih biti upotpunosti samo jedno ili drugo“ (Gurijev i Trajsman 2023: 48-49).

Vučićevo autokratsko manipuliranje demokratskim narativima, procedurama i normama postaje prepoznatljivo obilježje današnje Srbije u kojoj se demokratija alarmantno urušava putem sugestivnog političkog nasilja, sofisticirane propagande, kontrole medija, izbornog inženjeringa i sublimacije moći u rukama *vođa* marginalizirajući institucije zakonodavne, izvršne i sudske vlasti uz često i teatralno javno ponižavanje lojalnih SNS funkcionera pred TV kamerama ili okupljenim pristalicama. Vučićeve autoritarne prakse, političko spinovanje i propaganda nerijetko idu tako daleko da je u nekoliko navrata, bez bilo kakvih konkretnih i ozbiljnih dokaza, opoziciju (političke oponente i neprijatelje *jake i pristojne Srbije*) optužio za planiranje njegovog atentata.

„Da bi odvratili pažnju od vlastitih surovih i osionih mera, spin diktatori vole da optuže opoziciju za nasilje. U Srbiji je Vučić otišao još dalje u osvajanju simpatija javnosti, optužujući svoje protivnike da pokušavaju da ga ubiju. U mnogo navrata lokalni mediji izveštavali su o zaverama radi atentata. Pa ipak, retko kad dolazi do hapšenja i podizanja optužnica.“ (Gurijev i Trajsman 2023: 13-14)

Pored izmišljenih planova atentata, Vučić često u svojim obraćanjima govori o neprijateljima Srbije, o napadima na državu spolja i iznutra, o teškim periodima koji dolaze i o velikim svjetskim sukobima za koje se treba spremati, a da javnosti pritom ne ponudi konkretne dokaze. Imaginarni neprijatelji Srbije, imaginarni napadi na državu i dramatična borba koju on svakodnevno i uspješno vodi sve to prezentirajući u višesatnim televizijskim nastupima završava slavodobitnim porukama uplašenom narodu kako će on znati da se izbori sa svim neprijateljima i sačuva državu. Autokratskom logikom Vučić pod državom podrazumijeva svoju neograničenu vlast, SNS skupštinsku većinu, SNS Vladu i SNS funkcionere na svim ključnim pozicija-

ma koje on direktno kontroliše te je u biti narativ o neprijateljima, napadima i opasnostima za državu mimikrijski diskurs kojim se SNS vlast sakriva iza države da bi analogno tome svaka kritika vlasti bila tumačena kao napad na državu. Dakle, Aleksandar Vučić poput svih postmodernih autokrata i *spin diktatora* manipuliše informacijama kako bi uvećao vlastitu popularnost i učvrstio političku kontrolu dok se sve vrijeme mimikrijski predstavlja demokratom prikrivajući konstantni stranački, ideološki i institucionalni pritisak kako na svoje pristalice da budu još odaniji, tako i na oponente koji kritikujući njega „ne žele dobro Srbiji“.

Na kraju ovog poglavlja fokusirat ćemo se na fenomen (do sada u socio-politološkim analizama nedovoljno opserviran i nepoznat) *medijalizacije politike* koji u Srbiji pod Vučićevom vlašću poprima specifične oblike. Referirajući se na jednu od najuticajnijih studija o medijalizaciji švedskog eksperta za medije i političku komunikaciju Jespera Strömbäcka (2008), ističemo važnost razumijevanja medijske logike koja se suprotstavlja pojmu političke logike. Medijalizacija je proces koji medijima osigurava sve veću ulogu u političkom sistemu. Za našu analizu je posebno značajno Vučićevo suštinsko nerazumijevanje tog procesa. Prema Peruško (2019), u fokusu je promjena ponašanja političkih aktera, koji u zadnjoj fazi medijalizacije počinju kreirati i sprovoditi svoje politike u skladu s logikom medija. Referirajući se na Strömbäcka autorica pojašnjava kako medijalizacija politike *izvrće naopako* uobičajene kritike o neprimjerenom uticaju politike na medije (što je posebno uobičajeno u zemljama *oštećene demokratije*) jer „na završetku procesa medijalizacije politike više se ne postavlja pitanje o neovisnosti medija od politike, nego pitanje neovisnosti politike i društva od medija” (Strömbäck 2008: 228). Ovako opisana završna faza medijalizacije politike svojevrсна je zamka modernim autokratama koji u refleksivnom preobražaju medijske logike postaju zavisni od medijskog uticaja i time svoju poziciju moći i kontrole dovode u nezavidan subordinarni položaj. Dakle, medijska logika u svojoj krajnjoj instanci ne podržava autoritarno ponašanje. Primjer Aleksandra Vučića to već indicira jer umjesto prvobitnog plana i početnog uspjeha u što većoj kontroli i dominaciji nad medijima, on primjetno postaje žrtvom tih medija, budući da umnogome njegov lični i stranački politički rejting ovisi o medijima koji ga u svakodnevnoj hiperkomunikaciji nerijetko dovode u neprimjerene situacije, u kojima vrlo brzo postaje predmet ismijavanja (hodajući mem), što je nedopustivo za osobu koja pretendira na poziciju polubožanske figure *vožda*.

PRAVOSUĐE – ALAT U RUKAMA AUTOKRATE

Prema teoriji podjele vlasti na izvršnu, zakonodavnu i sudsku, socio-politološko istraživanje nužno podrazumijeva njihovu ontološku odvojenost ali i funkcionalnu koherentnost na kojoj se zasniva funkcionisanje političkog sistema demokratske države. Iako je to primarno domen pravnih nauka, sociološka i politološka istraživanja ne smiju zaobilaziti aspekte sudske vlasti, odnosno pravosuđa. Od nezavisnosti i funkcionalnosti pravosuđa zavisi opći napredak države i razvoj njenog političkog sistema. Učvršćivanjem svog autokratskog režima Aleksandar Vučić je, između ostalog, zloupotrijebio i pravosuđe, urušavajući taj važni stub vlasti. Poslije pobjede na izborima 2014. godine vladajuća SNS je postepeno pojačavala političke pritiske na kontrolne organe i tijela države, sa posebnim fokusom na pravosuđe koje je trebalo osigurati nedodirljivost vlasti i sa njom interesno povezanih pojedinaca i skupina. Zvanična i javnosti predstavljena uloga tužilaštva potpuno je izokrenuta u odnosu na stvarno stanje u državi koja već decenijama ima problem sa procesuiranjem najgorih oblika kriminala i obezbjeđenjem pravne i fizičke sigurnosti građana. Deklarativna odlučnost komunicirana prema javnosti izgleda ovako:

„Odlučni smo da uprkos svim izazovima nastavimo beskompromisnu borbu protiv kriminala, u okviru zakonskih ovlašćenja, u cilju očuvanja temeljnih vrednosti naše zemlje – vladavine prava i obezbeđivanja bezbednosti i prava naših građana, kao i u cilju ostvarivanja međunarodnih standarda i pristupanja Republike Srbije Evropskoj Uniji.“¹⁰ (Republički javni tužilac, Zagorka Dolovac)

S druge strane ovako proklamovane odlučnosti su velike i realne afere poput: Hercegovačke (Savamala), istrage o padu vojnog helikoptera, zloupotrebe i korupcije u Krušiku, suspektih veza ministara sa kriminalnim grupama, afere Jovanjica, ubistva Olivera Ivanovića, slučaja Banjska i niza drugih koji su godinama bez odgovarajućeg pravosudnog epiloga. Javnost je očekivala mnogo od tužilaštva, posebno u obračunu sa organizovanim kriminalom i sistemskom korupcijom, ali su se ta očekivanja pretvorila u razočarenje i generirala osjećaj pravne nesigurnosti. Tužilaštvo od 2012. godine pokazuje alarmantnu pravnu fleksibilnost oportuno podilazeći interesima vladajuće strukture. Popuštajući pritiscima vlasti prihvatilo je da bez otpora ispunjava naloge vladajuće strukture. Potčiniti institucije prije svega znači ovladati rukovodećim kadrovima koji mogu direktno uticati na rad institucije.

10 Uvodna riječ Republičkog javnog tužioca. Izvor: <http://www.rjt.gov.rs/sr/organizacija/o-rjt-u/uvodna-re%C4%8D-tu%C5%BEioca> (pristupljeno 18. 01. 24.)

U slučaju tužilaštva, autokratski režim se oslonio na republičkog javnog tužioca Zagorku Dolovac koja je postala personifikacija podređenog i snishodljivog državnog službenika spremnog da postane *nevidljiv* na svojoj javnoj funkciji. Glavna tužiteljica Dolovac je u tom smislu konformistički arhetip koji unutar autoritarnog režima pragmatično egzistira kao instrument bez vlastitog stava i mišljenja, profesionalne i javne odgovornosti, potpuno utopljena u ambijent straha i podaništva. Institucionalna nevidljivost Republičkog javnog tužioca je produkt dvije okolnosti. Prva je da je Dolovac na to (svojevoljno ili pod nekim oblikom pritiska) pristala, a druga okolnost je sama namjera vlasti da kontroliše tužilaštvo. Dolovac je svojom servilnošću Republičko tužilaštvo pretvorila u lojalni organ vladajuće stranke i njenog lidera prihvatajući da reaguje tek po instrukciji *vožda* i nakon odobrenja po principu – ako Vučić nešto dozvoli tužilaštvo će postupati, a ako ne dozvoli tužilaštvo će se pasivizirati. Dolovac je 2009. godine u talasu tzv. reforme pravosuđa izabrana na odgovornu poziciju Republičkog javnog tužioca. Nakon zakletve poručila je da odmah kreće raditi te da će posebnu pažnju obratiti na neriješene predmete iz prošlosti uključujući i ubistva novinara Radislave-Dade Vujasinović, Slavka Ćuruvije i Milana Pantića. S obzirom na metod vladanja SNS-a i Vučićevu potpunu kontrolu, tužilaštvo u svojoj nezavisnosti nije imalo nikakve šanse jer je politički i institucionano već bilo *opkoljeno* zakonodavnom i izvršnom vlašću po volji i nalogu Vučića te spremno da izvršava političke naloge u njegovu korist. U nastavku ćemo iz niza afera izdvojiti slučaj koji je u javnosti Srbije generirao intenzivan osjećaj pravne nesigurnosti i u svom epilogu potvrdio kako autoritarni režim uz direktnu pomoć tužilaštva slabi demokratske institucije i urušava univerzalni princip isonomije.

AFERA HERCEGOVAČKA ULICA (SLUČAJ SAVAMALA)

Ko je u izbornoj noći 2016.godine, po čijem nalogu, a bez legalne dozvole, organizovano sa tri bagera rušio dvanaest objekata u Savamali u blizini gradilišta *Beograd na vodi*? Ni osam godina nakon tog slučaja nema konkretnog sudskog epiloga osim karikaturnog sporazuma o priznanju krivice jednog policajca. Prema izvještaju zaštitnika građana¹¹ u ranim jutarnjim satima 25. aprila 2016. godine organizovana motorizovana grupa od više desetina u crno uniformisanih lica pod fantomkama, opremljenih teleskopskim palicama i snažnim baterijskim lampama

11 Izvještaj Zaštitnika građana o rušenju u Savamali, Republika Srbija, Zaštitnik građana, br.17008, 9.5. 2016, str. 1, 3-4,8-9. (pristupljeno 18.01.24)

privremeno je, na oko dva sata, preuzela faktičku vlast nad dijelom Beograda poznatim kao Savamala.

„Mediji su naknadno izvestili da su maskirani ljudi vezali čuvara jedne od porušenih zgrada, a nekim prolaznicima oduzeli dokumenta, maltretirali ih i privremeno zatvorili u nekoj šupi... Policija je više puta odbila da se odazove na pozive građana i pošalje policajce da ispitaju o čemu je reč. Istraga zaštitnika građana je otkrila da je policija očigledno tolerisala nezakonito uklanjanje građevina.“ (Vladislavljević 2019: 12)

Slučaj Savamala je eklatantan primjer pravnog nasilja, suspendovanja države tj. zakona i dokaz da je pravna država nestala, a bezvlašće pobijedilo. „Slučaj Savamala je primer drastičnog kršenja ljudskih prava, ugrožavanja privatne imovine i privremenog prepuštanja faktičke vlasti u delu centra prestonice privatnim grupama bliskim vladajućoj stranci“ (Vladislavljević 2019: 16). U ovom slučaju tužilaštvo je potpuno zakazalo ili je, u paradoksu svoga postojanja na putu koji vodi državu i društvo u autokratiju, perfektno odradilo namijenjeni zadatak nemiješanja u vlastiti posao. Tužilaštvo je tu da zaštiti aktere vlasti od mogućih sudskih progona što potvrđuju mnogi predmeti koji imaju bilo kakve veze sa osobama koje su u vlasti ili su sa njima interesno povezane u kojima se odustajalo od daljih istraga. Kada su u određene aktivnosti koje nose predznak korupcije ili kriminala umiješani ministri, državni sekretari ili visoki partijski funkcioneri, tada je šutnja tužilaštva *modus operandi*. Za to vrijeme Vučić bez imalo ustezanja u teatralnim medijskim nastupima preuzima ulogu Republičkog tužioca, upravlja istragama, usmjerava tužilaštvo i presuđuje vinovnicima (političkim oponentima i kritičarima) uz afektivan prijeteći narativ. Tužilaštvo pristaje na okvir koji mu odredi politička vlast. To se posebno vidjelo u slučaju afere Jovanjica kada je otkrivena najveća plantaža marihuane u Srbiji, a u koju su, na različite načine, bili uključeni visoki partijski funkcioneri SNS-a. Bez obzira na snažnu tendenciju prorežimskih medija pa i samog predsjednika Vučića da se cijeli slučaj značajno relativizira i skloni iz fokusa javnosti, tužilaštvo nije moglo ostati po strani jer je otkriveni kriminal bio i više nego očit. Ako se već afera Jovanjica nije mogla zataškati, onda se tužilaštvo pokušalo prilagoditi situaciji i formirati neku vrstu skraćene i dekriminalizujuće optužnice koja je postavljena tako da se formalno provede sudski proces, utvrde tek neke marginalne okolnosti i tako zamagli suština krivičnog djela kako se o njoj uopće ne bi odlučivalo u meritumu. Izostanak istraga o mnogim aferama u Srbiji ili površno postupanje u istražnim procesima kritikovao je i Evropski parlament u više svojih izvještaja, apostrofirajući pritiske vlasti na sudstvo i tužilaštvo.

Tužiteljica Dolovac je sa svojim saradnicima i tužilaštvom na čijem je čelu, kao i tužilaštvima po hijerarhiji podređenim Republičkom javnom tužilaštvu, unazad više od jedne decenije doprinijela da Srbija ostane daleko od demokratskih standarda nezavisnog pravosuđa, održavajući sistem u kojem je tužilaštvo zavisno od duboko korumpirane i kriminalizovane vlasti. Upravo ta činjenica objašnjava zašto je 2021. godine tužiteljica Dolovac dobila još jedan (ukupno treći) mandat glavne tužiteljice.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Obilježavajući jedan važan period novije historije Srbije, demokratska tranzicija je, kao kompleksan i višeslojan proces, djelomično poljuljala neke od mitološki konstruiranih etnonacionalnih temelja srbijanskog društva. No, ti ezoterični temelji nisu potpuno demontirani i ostali su kao najveća prepreka liberalizaciji i demokratizaciji srbijanskog društva. Zbog toga su tranzicioni liberalno-demokratski procesi duboko konfliktni, inflamatorni, opstruktivni, deficijentni – jednom riječju nedjelotvorni. Greška koju je DOS napravio nesprovođenjem lustracije je jedan od ključnih faktora koji je omogućio reinkarnaciju autoritarno-nacionalističkih koncepata ovaj put predstavljenih kao napredna, *poštena, narodna i anti-elitistička* alternativa tajkunskoj (u korupciji i kriminalu ogrezloj) demokratskoj vlasti DS-a. Vješto komunicirajući primordijalni *ethos*, mitološke i esencijalno-organiciističke narative uz režirane medijske spektakle veličanja mesijanskog habitusa harizmatičnog lidera, Aleksandar Vučić i SNS su instrumentalizirali formu parlamentarne demokratije za suštinsko jačanje autokratske *naprednjačke* vlasti. Demokratska forma se sastoji od višestranačja, slobodnog političkog organizovanja, načelno slobodnih izbora, parlamentarnog rada u kojem su zastupljeni kako opozicija tako i manjine, Vlade sa značajnim brojem ministarstava podložne čestim rekonstrukcijama, slobodi javnog okupljanja, što daje privid demokratkog ambijenta, dok se autokratska suština ogleda u prostoj činjenici da se niti jedna politička odluka, aktivnost ili proces u državi ne može realizovati bez odobrenja i kontrole Aleksandara Vučića. Izgledno je da većinskoj Srbiji, u početku, takav scenario nije smetao. Na to ukazuju učestali parlamentarni izbori koji nisu donosili ni simbolične promjene već su, naprotiv, učvršćivali autoritarnu vlast, što Vladislavljević objašnjava time da su „... mnoge nove demokratije obeležene ekonomskim krizama, velikim socijalnim razlikama, političkom nestabilnošću, etničkim i drugim oblicima političkih sukoba – činionicima koji značajno oblikuju političke ishode. U pojedinim slučajevima, nije ni reč o demokratiji već su redovni višestranački izbori i zvanično proklamovane slobode

samo deo fasade autoritarne vlasti“ (2019: 331). Iz ovakve kompleksnosti je teško zaključiti zašto jedna evropska nacija nema dovoljno izgrađenu demokratsku svijest i institucije kako bi se suočila i uspješno odbacila pseudodemokratski ambijent i autokratske oblike vladavine. Transparentne manifestacije mitoloških i etnonacionalističkih aspekata društvenog identiteta dobrim dijelom potvrđuju hipotezu o *hroničnom recidivu* fenomena *vožda*, koji sada u redizajniranom izdanju, kroz geopolitičke turbulencije mimikrijski lavira nad demokratskim sistemom u zemlji, ali istovremeno zadržava autokratski karakter lidera sposobnog da objedini kontrolu zakonodavne, izvršne i sudske vlasti te medijskog prostora, komunicirajući svoju nezamjenjivu i nužnu mesijansku ulogu narodnog spasitelja. Analitički dekonstruirana Vučićeva transformacija iz nacionalističkog radikala u pristojnog demokratu koji se bori za evropske vrijednosti i stabilnost regiona razotkriva se kao obična populistička *fasada*. U Srbiji je pod vlašću Vučića i SNS-a na sceni ne demokratski nego hibridni režim, tačnije vrsta autoritarizma koji opstaje zahvaljujući neformalnim restriktivnim aranžmanima, kao što su zloupotreba policije, tajnih službi, pravosuđa i poreskih organa protiv opozicije, te putem personalne kontrole rukovodstva državnih institucija i ustanova. Antić (2002) je još na početku demokratizacije Srbije zaključio kako se politički sistem u Srbiji mora ocijeniti kao neutvrđena (nekonsolidirana) demokratija, dok Memišević (2021) zaključuje kako se demokratija nije ni razvila u dostatnom kapacitetu te je u slučaju Srbije na sceni – defektna demokratija. Regresija demokratije odvijala se u pravcu dezorganizacije i demobilizacije države kako bi se na njenom mjestu i o njenom trošku stvorila *voždu* lojalna interesno-klijentelistička organizacija za koju zakoni ne važe. Prema Bakiću: „Nakon 2012. se postupno oblikuje autoritarno-oligarhijski višestranački režim na periferiji kapitalističkog sistema“ (2015: 60). I za kraj, navodimo podatak (koji je u međuvremenu još negativniji) da je prema Indeksu demokratije za 2021. godinu, koji objavljuje britanski magazin *Economist*, demokratija u Srbiji ocijenjena prosječnom ocenom 6,36 što ovu državu svrstava u kategoriju *nepotpunih demokratija*. Prema istom izvoru Srbija je po kvalitetu demokratije na 63. mjestu u svijetu.¹²

12 <https://europeanwesternbalkans.rs/index-demokratije-ekonomista-srbija-i-dalje-u-kategoriji-nepotpunih-demokratija/> (pristupljeno 20. 07. 2024.)

LITERATURA

1. Antić, Ljubomir (2007), *Velikosrpski nacionalni programi: Ishodišta i posljedice*, Golden marketing / Hrvatski institut za povijest, Zagreb
2. Antonić, Slobodan (2002), "Politički sistem i elite u Srbiji pre i posle 5. oktobra", u: D. Vujadinović, L. Veljak, V. Goati, V. Pavićević (ur.), *Između autoritarizma i demokratije: Srbija, Crna Gora i Hrvatska*, CEDET, Beograd
3. Bakić, Jovo (2015), "Levica i desnica: pokušaj teorijskog određenja i iskusvene primene na slučaju Srbije (1990-2014)", *Sociologija*, LVII(1), 46-71.
4. Bećirović, Denis (2021), *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema Bosni i Hercegovini (1804-2020)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
5. Bermeo, Nancy (2016), "On democratic backsliding", *Journal of Democracy*, 27, 5-19.
6. Christophe, Barbara (1999), "The Legacy of the neo-patrimonial State", *The 10th Anniversary of the Fall of the Berlin Wall – Special issue of the South-East Europe Review for Labor and Social Affairs*, Hans-Böckler Stiftung, Baden-Baden, 85-93.
7. Čupić, Čedomir (2001), *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Beograd
8. Darmanović, Srđan (2002), "Osobnosti tranzicije u Srbiji i Crnoj Gori", u: D. Vujadinović, L. Veljak, V. Goati, V. Pavićević (ur.), *Između autoritarizma i demokratije: Srbija, Crna Gora i Hrvatska*, CEDET, Beograd
9. Gligorijević, Jovana (2017), "Biografija iz varikine", *Vreme*, br. 1378.
10. Gurijev, Sergej, Danijel Trajsman (2023), *Spin diktatori*, Arhipelag, Beograd
11. Hebda, Wiktor (2020), "The Republic of Serbia: Stuck in the grey zone of democratization?", *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 3(18), 173-194.
12. Kovacevic-Bielicki, Dragana (2019), *Serbia*, Swedish International Centre for Local Democracy, Visby
13. Krauze, Enrique (2009), "The Shah of Venezuela", *New Republic*, 5, 29-38.
14. Levitsky, Steven, Lucan A. Way (2010), *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge University Press, New York
15. Memišević, Hamza (2021), "Views on freedoms between democracy and authoritarianism: The case of Serbia", *Uprava*, 2, 125-147.
16. Milić, Novica (2023), *Kritika srpskog uma*, Most Art Jugoslavija, Beograd/Zemun

17. Milosavljević, Olivera (2002), *U tradiciji nacionalizma: ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima"*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd
18. Mladenov-Jovanović, Srđan (2019), "Confronting Recent History: Media in Serbia During Aleksandar Vučić's Ministry of Information in the Milošević Era (1998–1999)", *Hiperboreea Journal*, 6(1), 61-74.
19. Mudde, Cas (2004), "The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, 39(4), 541-563.
20. Nakai, Ryo (2023), "The democratic backsliding paradigm in enlarged European Union countries: In-depth analysis of V-Dem indicators", *Frontiers in Political Science* 4:966472, 01-11.
21. Nakarada, Radmila (2008), *Raspad Jugoslavije: Problemi tumačenja, suočavanja i tranzicije*, JP Službeni glasnik, Beograd
22. Pavlović, Vukašin (2009), *Civilno društvo i demokratija*, JP Službeni glasnik / JP Zavod za udžbenike, Beograd
23. Peruško, Zrinjka (2019), "Medijalizacija i društvena promjena: prilog istraživanju medijalizacije politike", *Politička misao*, 56(1), 163-187.
24. Pesic, Vesna (1996), *Serbian Nationalism and the Origins of the Yugoslav Crisis*, United States Institute of Peace, Washington DC
25. Ravlić, Slaven (2022), *Političke ideologije: ideje, tipovi, akteri*, Plejada, Zagreb
26. Russell, Martin (2019), *Serbia at risk of authoritarianism?*, European Parliamentary Research Service – EPRS, Brussels
27. Schedler, Andreas (2013), *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*, Oxford University Press, Oxford
28. Schmitt, Carl (1923), *Crisis of Parliamentary Democracy*, Duncker and Humblot, Berlin
29. Serwer, Daniel (2016), "Challenges of Democracy in Serbia", u: Ünver-Noi, Aylin, Sasha Toperich (ur.), *Challenges of Democracy in the European Union and its Neighbors*, Center for Transatlantic Relations, Washington DC, 75-91.
30. Simović, Darko, Edin Šarčević (2018), *Parlamentarizam u Srbiji*, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo
31. Stanišić, Mihailo (2000), *Projekti „Velika Srbija“*, JP Službeni list SRJ, Beograd
32. Strömbäck, Jesper (2008), "Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics", *Press/Politics*, 13(3), 228-246.

33. Taggart, Paul (2004), "Populism and representative politics in contemporary Europe", *Journal of Political Ideologies*, 9(3), 269-288.
34. Tokvil, Aleksis (1994), *Stari režim i revolucija*, IKZS, Novi Sad
35. Tomas, Robert (2002), *Srbija pod Miloševićem: Politika devedesetih*, Samizdat B92, Beograd
36. Vasić, Radmila (2002), "Reforma pravosuđa u SRJ", u: D. Vujadinović, L. Veljak, V. Goati, V. Pavićević (ur.), *Između autoritarizma i demokratije: Srbija, Crna Gora i Hrvatska*, CEDET, Beograd
37. Vladislavljević, Nebojša (2019), *Uspon i pad demokratije posle Petog oktobra*, Arhipelag, Beograd

AUTOCRATIC DIALECTICS: MYTHOLOGICAL RECONFIGURATION OF LEADERS AND THE COLLAPSE OF DEMOCRACY IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary:

The paper presents a socio-political analysis of the complex process of democratization in the Republic of Serbia, which had its ups and downs in the late 20th and early 21st centuries. Analyzing some of the failures of the democratic forces, which enabled the unexpectedly quick return of autocratic leaders and their ideas to the political scene of Serbia, it was necessary to deconstruct the specific role of the leader who has mythological attributions and unites unlimited ruling power in his supremacy. The analysis of the authoritarian elements of the government includes a case study of the dependent judiciary (the focus is on the prosecution), which is under the complete control of the ruling political structure and figures as a tool in the hands of the leaders. During the research, qualitative methods were used along with the analysis of several key indicators that point to the systematic collapse of democracy, the suspension of human rights and the restriction of freedoms. The results of the research confirm that a specific model of formal democracy and essential autocracy has been generated in the Republic of Serbia, which exists within a unique political system and has been very successfully maintained in power for more than a decade.

Keywords: democratization; Republic of Serbia; autocracy; Serbian mythology; leader; mediatization; judiciary

Adresa autora

Author's address

Muedib Šahinović

Univerzitet u Sarajevu

Fakultet političkih nauka

muedib@gmail.com

